

وزارت علوم تحقیقات و فناوری
دانشکده معارف قرآنی اصفهان
معاونت آموزشی و تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان:

شخصیت توحیدی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع)
در قرآن کریم

استاد راهنما:

دکتر تقی اژه ای

استاد مشاور:

دکتر رضا سعادت نیا

نگارش:

زینب آقای رشتی

زمستان ۸۸

وزارة العلوم والتّحقيقات والفنون
كلية المعارف القرآنية في الاصبهان
نائب التريية والتعليم والدراسات العليا

أطروحة مرحلة الماجستير العلوم القرآن و الحديث

العنوان:

حضرة ابراهيم (ع) و حضرة موسى (ع) والشخصيتهم التوحيدية في القرآن الكريم

استاذ الهادي:

الدكتور تقى اجيه

استاذ المستشار:

الدكتور رضا سعادت نيا

الكتابة:

زينب آقاي رشتي

الشتاء ١٤٣١

(كلية حقوق هذه الرسالة متعلق بكلية المعارف القرآن في الاصبهان)

شخصیت توحیدی

حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع)

در قرآن کریم

فهرست:

مقدمه	۲
فصل اول: کلیات	۴
۱-۱: بیان مسئله	۵
۲-۱: پیشینه ی تحقیق	۶
۳-۱: ضرورت تحقیق	۷
۴-۱: روش تحقیق	۷
۵-۱: کلید واژگان	۷
فصل دوم: تحلیل توحید در سیره ی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) از منظر قرآن کریم	۱۲
۱-۲: توحید از منظر قرآن کریم	۱۴
انواع توحید	۱۴
انواع شرک	۱۶
۲-۲: زندگانی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) از منظر قرآن کریم	۱۹
زندگانی حضرت ابراهیم (ع) در قرآن کریم	۱۹
زندگانی حضرت موسی (ع) در قرآن کریم	۲۰
۳-۲: عنایات الهی نسبت به حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) در قرآن کریم	۲۴
عنایات خاص الهی به حضرت ابراهیم (ع)	۲۴
الف: ارائه ی ملکوت به حضرت ابراهیم (ع)	۲۴

- ب:مقام خلیل اللهی حضرت ابراهیم(ع)..... ۲۴
- ج:حضرت ابراهیم(ع)معلم فرشتگان..... ۲۶
- د:به امامت رسیدن حضرت ابراهیم(ع)..... ۲۶
- ه:ساخت خانه ی توحید توسط حضرت ابراهیم(ع)..... ۲۷
- عنایات ویژه ی الهی به حضرت موسی(ع)..... ۲۸
- الف:دوران پیش از رسالت..... ۲۸
- ب:به رسالت رسیدن حضرت موسی(ع)..... ۳۰
- ج:تکلم جناب موسی(ع)با خداوند متعال..... ۳۲
- د:ملاقات حضرت موسی(ع)با حضرت خضر(ع)..... ۳۴
- ۲-۴:معجزات حضرت ابراهیم(ع)وحضرت موسی(ع)در قرآن کریم..... ۳۹
- معجزات حضرت ابراهیم(ع)در قرآن کریم..... ۳۹
- الف:سرد و سلامت شدن آتش بر جناب ابراهیم(ع)..... ۳۹
- ب:زنده شدن پرندگان مرده به خاطر درخواست حضرت ابراهیم(ع)..... ۴۰
- ج:فرزنددار شدن حضرت ابراهیم(ع)در کهنسالی..... ۴۱
- معجزات حضرت موسی(ع)..... ۴۱
- الف:تبدیل شدن عصا به اژدها در برابر ساحران..... ۴۱
- ب:گرفتار شدن فرعونیان به قحطی..... ۴۲
- ج:نزول مجازاتهای شدیدتر از قحطی بر فرعونیان..... ۴۳

- د: شکافته شدن دریا ۴۳
- ه: خروج آب از سنگ و سایبان شدن ابر و نزول من و سلوی بر بنی اسرائیل ۴۵
- و: فرار گرفتن کوه طور بر فراز بنی اسرائیل ۴۶
- ز: زنده شدن مقتول به علت زده شدن قسمتی از بدن گاو ذبح شده به بدن او ۴۶
- ح: امامت و احیاء هفتاد نفر از یاران جناب موسی (ع) ۴۷
- ۲-۵: روش های مشترک حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) در ابلاغ رسالت ۴۸
- مناظرات حضرت ابراهیم (ع) ۴۸
- الف: مناظره ی حضرت ابراهیم (ع) و آزر ۴۸
- ب: مناظره ی حضرت ابراهیم (ع) با آزر و قوم ۵۱
- ج: مجادله ی حضرت ابراهیم (ع) با مشرکین ۵۵
- د: مناظره با نمرود ۵۵
- مخاطبه های حضرت ابراهیم (ع) ۵۵
- الف: مخاطبه ی حضرت ابراهیم (ع) با پرستش کنندگان ستاره و ماه و خورشید ۵۵
- ب: توصیف پروردگار عالمیان پس از مناظره با بت پرستان ۵۸
- مناظرات حضرت موسی (ع) ۶۳
- الف: مناظره ی جناب موسی (ع) با فرعون ۶۳
- ب: مناظره ی جناب موسی (ع) با بنی اسرائیل در رابطه با تهدید فرعون ۶۶
- ج: مناظره ی بین جناب موسی (ع) و بنی اسرائیل به دلیل درخواست قوم جناب موسی (ع) ۶۷

- د: مناظره ی جناب موسی(ع) و بنی اسرائیل به دلیل گوساله پرستی قوم جناب موسی(ع) ۶۸
- ه: مناظره ی جناب موسی(ع) و بنی اسرائیل در مورد دستور الهی به ذبح گاو ۷۲
- و: مناظره ی بین حضرت موسی(ع) و قوم وی به منظور رفتن به سرزمین مقدس ۷۴
- ز: مناظره ی جناب موسی(ع) با بنی اسرائیل بر سر غذا ۷۶
- مخاطبه ی حضرت کلیم الله با قوم بنی اسرائیل ۷۷
- الف: کلام جناب موسی(ع) با قوم خویش پیرامون گذشته و اقوام پیشین ۷۷
- ۶-۲: ویژگی های مشترک نمرود و فرعون در مخالفت با توحید ۸۳
- ویژگی های نمرود در مخالفت با توحید ۸۳
- ویژگی های فرعون در مخالفت با توحید ۸۴
- ۷-۲: مناجات ها و تقاضاهای حضرت ابراهیم(ع) و حضرت موسی(ع) با خداوند متعال ۸۷
- مناجات های جناب ابراهیم(ع) ۸۷
- الف: درخواست جناب ابراهیم(ع) برای ذریه ی گرانقدرش ۸۷
- ب: خواسته های حضرت ابراهیم(ع) برای شهر مکه ۸۹
- ج: درخواست های جناب ابراهیم(ع) در زمان تجدید بنای کعبه ۹۱
- د: مناجات جناب ابراهیم(ع) و یاران او پس از تبری جوئی از بت پرستان ۹۳
- مناجات های حضرت موسی(ع) با خداوند متعال ۹۴
- الف: مناجات جناب موسی(ع) پس از مبعوث شدن به رسالت ۹۴
- ب: مناجات حضرت موسی(ع) پس از کشتن یکی از فرعونیان ۹۵

- ج: مناجات حضرت موسی (ع) پس از ناامیدی از ایمان فرعونیان..... ۹۶
- د: مناجات جناب موسی (ع) پس از مخالفت بنی اسرائیل بادستورالهی مبنی بر واردنشدن به سرزمین مقدس ۹۷
- ه: مناجات حضرت موسی (ع) با خداوند تعالی به منظور زنده شدن هفتاد نفر از بنی اسرائیل ۹۸
- ۲-۸: ابتلائات حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) در قرآن کریم. ۱۰۱
- آزمایشات حضرت ابراهیم (ع) ۱۰۱
- الف: ذبح حضرت اسماعیل (ع) به فرمان الهی ۱۰۱
- ب: هجرت از وطن به امر الهی ۱۰۲
- آزمایشات حضرت موسی (ع) ۱۰۳
- الف: ابتلای حضرت کلیم الله به بنی اسرائیل پیمان شکن ۱۰۳
- ب: ابتلای جناب کلیم الله به بنی اسرائیل ظالم و ناسپاس ۱۰۴
- ج: ابتلاء جناب کلیم الله به بنی اسرائیل سخت دل ۱۰۴
- فصل سوم: صفات توحیدی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) از منظر روایات و عرفان اسلامی و ادبیات فارسی ۱۰۶
- ۳-۱: صفات توحیدی حضرت ابراهیم (ع) از منظر احادیث و روایات ۱۰۷
- ۳-۲: صفات توحیدی حضرت ابراهیم (ع) از منظر عرفان اسلامی و ادبیات فارسی ۱۱۶
- ۳-۳: صفات توحیدی حضرت موسی (ع) از منظر روایات ۱۱۷
- ۳-۴: صفات توحیدی حضرت موسی (ع) از منظر عرفان اسلامی و ادبیات فارسی ۱۲۲

فصل چهارم: تقابل صفات توحیدی حضرت ابراهیم(ع) و حضرت موسی(ع) با صفات مشرکین.....	۱۲۶
۴-۱: تقابل صفات توحیدی حضرت ابراهیم(ع) و حضرت موسی(ع) با صفات مشرکین.....	۱۲۷
فصل پنجم: حقیقت توحید در بینش و عمل حضرت ابراهیم(ع) و حضرت موسی(ع).....	۱۵۴
۵-۱: حقیقت توحید در بینش و عمل حضرت ابراهیم(ع) و حضرت موسی(ع).....	۱۵۵
۵-۲: پیشنهادات و راهکارها.....	۱۶۰
فهرست منابع.....	۱۶۲
منابع فارسی.....	۱۶۲
منابع عربی.....	۱۶۵

مقدمه:

از منظر قرآن کریم، توحید از جایگاه ویژه ای برخوردار است. بی تردید تمام آیات کریمه ی قرآن شریف، به نوعی به مسئله ی توحید ارتباط دارد؛ به عنوان مثال، اگر در قرآن کریم از انبیاء عظام سخن به میان آمده، به دلیل ارائه ی الگوی کامل یک انسان موحد مطرح شده است و تعالیم آسمانی آنها برای طهارت قلوب انسان ها از شرک و آلودگی ها ی نفسانی و در نهایت برای انقطاع از ما سوی الله و توجه کامل به خداوند متعال توضیح و تبیین شده است. اگر از معاد سخن گفته شده، به دلیل ملاقات با پروردگار در سرای باقی است؛ چرا که هر انسانی با توشه ی بیشتری به جهان آخرت گام نهد، خداوند متعال را بهتر ادراک می کند و به هدف لقاء حضرت پروردگار- بر حسب درجه و مقام روحانی خویش- نائل خواهد شد. احکام و معارف دین را مطرح می فرماید، تا انسان ها بیشتر به باری تعالی نزدیک شده و با طهارت قلب و انجام افعال عبادی، جانشین نیکوئی برای خداوند متعال در زمین باشند.

به جهت اینکه دست یابی به بینش و عمل بر مبنای توحید و یگانه پرستی ضروری است؛ در این رساله سعی شده است که دو الگوی موحد ارائه شده توسط قرآن کریم- که پیامبر اولوالعزم نیز هستند- با استفاده از منابع تفسیری- روائی معرفی گردد؛ بر این اساس به حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع)

پرداخته شده و کوشش شده- در حد وسع و توان -به شخصیت توحیدی این دو پیامبر بزرگوار در محدوده ی قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم السلام) پرداخته شود.

این رساله، در پنج فصل تنظیم شده است:

در فصل اول که شامل کلیات است، به بیان مسئله، پیشینه ی تحقیق، ضرورت تحقیق، روش تحقیق و شرح و توضیح کلمات کلیدی پرداخته شده است.

در فصل دوم که به تحلیل توحید در سیره ی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) از منظر قرآن کریم اختصاص یافته است، سعی بر آن است که ضمن بررسی زندگانی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع)، از ذکر جزئیات پرهیز شده و به جنبه های معنوی و ملکوتی این دو پیامبر بزرگوار الهی بیشتر پرداخته شود. این فصل شامل هشت بخش است:

مفهوم توحید از نظر قرآن کریم، شرح زندگانی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) (به طور مختصر)، عنایات خاصّ الهی نسبت به حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع)، معجزات حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع)، روش های مشترک حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) در ابلاغ رسالت، صفات دو طاغوت زمان این دو پیامبر عظیم الشان، ادعیه ی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع)، امتحانات و آزمون های الهی این دو پیامبر بزرگوار الهی.

در فصل سوم که به صفات توحیدی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع)، پرداخته شده است، به کتب روایی معتبر و متون ادبی - عرفانی رجوع شده است.

فصل چهارم که تحت عنوان تقابل صفات توحیدی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) با صفات مشرکین مطرح شده است، سعی بر آن است که با مقایسه ی صفات الهی این دو پیامبر بزرگوار با مشرکین و کفار زمانشان شخصیت توحیدی آنان روشتر گردد.

در فصل پنجم که فصل نهایی و نتیجه گیری است، به عنوان نتیجه گیری با استفاده از فصول گذشته، به حقیقت توحید در بینش و عمل حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) پرداخته شده و در نهایت پیشنهادات و راهکارها ارائه شده است.

شایان ذکر است، برای ترجمه ی آیات شریفه ی قرآن کریم، از «ترجمه ی قرآن بر اساس تفسیر المیزان» اثر «حجه الاسلام سید محمد رضا صفوی» استفاده شده است.

فصل اول: کلیات

کلیات

۱-۱: بیان مسئله:

مسئله ی توحید، مهم ترین و زیر بنایی ترین مسئله ای است که در بینش اسلامی و شیعی مطرح شده است. همه ی ارکان و احکام دینی، جهت دست یابی به مقام توحید در بینش و عمل پایه ریزی شده اند. از جمله ی مهم ترین مراتب انسان، انقطاع از ماسوی الله میباشد؛ بدین معنا که انسان جز خداوند متعال نبیند و جز برای او عمل نکند و توجه و علاقه ی انسان به ماسوی الله، تنها برای رضایت حق تعالی صورت پذیرد. به منظور اینکه به شکل کاربردی بتوان از این موضوع بسیار مهم و انسان ساز بهره برداری کرد، تصمیم گرفته شد به نمونه هائی از انسان های موحد در قرآن کریم، مراجعه شده و موحد بودن این انسان های والا مقام، طی حیات پربرکت شان مورد بررسی قرار گیرد.

انبیاء عظام به عنوان الگوهای والایی برای انسان های موحد، در قرآن کریم همواره مورد توجه و تکریم قرار گرفته اند؛ به گونه ای که به زندگانی پیامبران در بسیاری از سوره های مبارکه ی قرآن پرداخته شده

است؛ اما نه به صورت جزئی؛ بلکه به گوشه هائی از حیات پیامبران پرداخته شده است که جنبه ی آموزشی والگودهی ویژه ای را بر عهده دارند.

با توجه به دلایل ذکر شده، در این تحقیق سعی بر این است که به منظور الگوپذیری از دو پیامبر بزرگ الهی - حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) - ضمن پرداختن به زندگانی این دو پیامبر اولوالعزم، جنبه های مختلف شخصیت توحیدی و الهی آنان نیز مورد بررسی قرار گیرد.

با نظر به اینکه بسیاری از مشکلات فردی و اجتماعی انسان ها، از نداشتن الگوهای مناسب نشأت گرفته است، می توان با ارائه ی این الگوهای قرآنی و تأسی به آنان، از بروز بسیاری از مشکلات جلوگیری نمود. الگوگیری از شخصیت های معرفی شده توسط قرآن کریم، در سیر و سلوک انسان ها به سوی حضرت حق و زندگی فردی و اجتماعی آنان، نقش به سزا و مؤثری را ایفا می نماید و به انسان ها طرز تفکر صحیح و به تبع آن عملکرد صحیح را در طول حیات، به ویژه در بحران ها و امتحانات الهی آموزش می دهد و سبب نزول رحمت ها و برکات الهی، در طول حیات مادی و معنوی انسان ها می گردد. امید که این تحقیق جهت وصول به این هدف - هر چند اندک - مؤثر واقع شود.

۱-۲: پیشینه ی تحقیق:

حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) به عنوان دو پیامبر عظیم الشان الهی، از جنبه های گوناگون در رساله های دانشجویان مورد بررسی قرار گرفته اند؛ به عنوان نمونه در پایان نامه ی ((گفتگوی پیامبران با ملتها در قرآن)) اثر جناب آقای ((حمزه صفره)) به شیوه های گفتگوی این دو پیامبر بزرگوار الهی، در کنار دیگر پیامبران پرداخته شده است.

در رساله ی ((بررسی نشانه ها و روش های تربیتی مربوط به زندگی حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع) در قرآن کریم)) اثر سرکار خانم ((پروین پور معراج)) سعی شده است که روش های تربیتی که در زندگی و اعمال و گفتار این دو پیامبر عظیم الشان الهی وجود دارد، مورد بررسی و تبیین قرار گیرد. در رساله ی سرکار خانم ((ام البنین جمالی)) که تحت عنوان ((جایگاه حضرت آدم (ع) و حضرت ابراهیم (ع) در قرآن و عرفان و تصوف (مظاهر خلافت و امامت)) مطرح شده است، به ابعاد عرفانی حضرت ابراهیم (ع) از منظر قرآن کریم پرداخته شده است.

جناب آقای ((خلیل پروینی)) نیز در رساله ی خود تحت عنوان ((تحلیل ادبی داستان های قرآن)) در کنار پیامبران دیگر به داستانهای جناب موسی (ع) در قرآن کریم از منظر ادبی پرداخته و یا در رساله ی ((بررسی باستان شناسانه ی مکانهای ذکر شده در قرآن از طوفان نوح تا دوران موسی)) اثر

سرکارخانم ((لاله روح انگیز)) به مکان های وقوع قصص حضرت ابراهیم(ع) و حضرت موسی(ع) پرداخته شده است.

همانطور که ملاحظه می شود، شخصیت های قرآنی حضرت ابراهیم(ع) و حضرت موسی(ع) از ابعاد گوناگون قابل بررسی می باشند. در این رساله نیز به توصیف و تبیین شخصیت توحیدی حضرت ابراهیم(ع) و حضرت موسی(ع)، با استفاده از آیات کریمه ی قرآن حکیم پرداخته شده است. شایان ذکر است که این رساله در پی اثبات شخصیت توحیدی حضرت ابراهیم(ع) و حضرت موسی(ع) نیست و تنها سعی دارد به این دو پیامبر بزرگ الهی از جنبه های خلیفه الهی و یگانه پرستی پرداخته و این موارد را توصیف و تبیین نماید.

۳-۱: ضرورت تحقیق:

بانظر به اینکه در قرآن کریم به مباحث توحیدی بسیار پرداخته شده است و حضرت ابراهیم خلیل الرحمان(ع) و حضرت موسی کلیم الله(ع) به عنوان دو پیامبر اولوالعزم الهی و دو الگوی توحیدی مهم، بیشترین حجم داستان های قرآن کریم را به خود اختصاص داده اند، به منظور تشریح مباحث توحیدی در زندگانی این دو پیامبر بزرگوار الهی موضوع این پایان نامه به این مسئله ی بسیار مهم و اساسی، اختصاص پیدا کرد.

لازم به تذکر است که شیوه ی آیات شریفه ی قرآن کریم در مباحث عمده ی نظری در موضوع توحید با توجه به الگوهای موفق می باشد؛ که نمونه ی بارز این الگوها، حضرت ابراهیم خلیل(ع) و حضرت موسای کلیم(ع) به عنوان دو پیامبر اولوالعزم الهی می باشند.

۴-۱: روش تحقیق:

در این پایان نامه اصل روش تحقیق بر محور کتابخانه ای بوده است. در این روش براساس فصل بندی اولیه ی پایان نامه، از کتاب های متعدد و در دسترس که غالباً از منابع دست اول محسوب می شوند؛ تحقیق آغاز شد و سعی شد تا نکات مشترک و نکات منحصر به هر کدام از این آثار مورد دقت و مطالعه قرار گیرد؛ تا در بخش نتایج و داده ها از آنها استفاده گردد.

شایان ذکر است که پیرامون حضرت ابراهیم(ع) و حضرت موسی(ع) بحثهای گسترده ای به خصوص در منابع و متون عرفانی وجود داشت که طبق ظوابط دانشکده، محور اصلی این تحقیق قرار نمی گرفت و لذا در غالب موارد از کتب تفسیری استفاده شد.

۵-۱: کلید واژگان:

توحید:

« اصل ماده ی توحید «وحد» می باشد که به معنای یگانگی در ذات یا صفات می باشد و علاوه بر فردیت، با زوجیت نیز تقابل دارد. خداوند عزوجل حقیقتاً دارای ذات و صفاتی یگانه است. او از جهت ذات و صفات بی شریک است. او نور نامتناهی است؛ که برای ذات و صفات او، حدی نیست. او ذات مطلق، بی آغاز و بی پایانی است؛ که ذاتاً بی نیاز و جاودان و مطلق می باشد. ^۱»

«توحید به معنای ایمان به خدائی است، که یگانه بوده و شریکی نداشته و «احد» و «واحد» است. ^۲»
 «واحدبودن خداوند متعال، به معنای عدم تجزی و تکثر و نیز یکتاویگانه بودن اوست. ^۳» «احد نیز به فردیت خاصی اشاره دارد؛ به این معنا که یگانگی و یکتایی خداوند متعال، به معنای وحدت عددی که در مورد چیزهای دیگر گفته می شود، نیست. ^۴»

حضرت ابراهیم (ع):

«نام حضرت ابراهیم (ع) در ۶۹ مورد از قرآن مجید ذکر شده، و در ۲۵ سوره سخن از وی به میان آمده است. در آیات قرآن کریم از این پیامبر بزرگ الهی مدح و ستایش فراوان شده، و صفات ارزنده ی او یادآوری گردیده است. او از هر نظر اسوه بوده و نمونه ای از یک انسان کامل به حساب می آید. مقام معرفت او نسبت به خداوند یگانه، منطق گویای او در برابر بت پرستان، مبارزات سر سخنانه و خستگی ناپذیرش در مقابل جباران، ایثار و گذشتش در برابر فرمان پروردگار، استقامت بی نظیرش در برابر طوفان حوادث و آزمایشات سخت الهی، هریک داستان مفصلی دارد و هر کدام برای مسلمانان و رهروان راه الهی سرمشق است.

قرآن کریم جناب ابراهیم (ع) را از جمله ی نیکان، صالحان، قانتان، صدیقان، بردباران، وفاکنندگان به عهد و دارای شجاعتی بی نظیر و سخاوتی فوق العاده محسوب می نماید. ^۴»

حضرت موسی (ع):

« سرگذشت عبرت انگیز حضرت موسی (ع) در سوره های بسیاری از قرآن حکیم، نظیر سوره های مبارکه ی بقره، طه، شعراء، نمل، قصص و غیره بیان شده است. جالب اینکه اگر آیات هر کدام از این سوره ها را جداگانه مورد بررسی قرار دهیم و سپس این قسمت ها را کنار یکدیگر قرار دهیم، بر خلاف آنچه که بعضی تصور می کنند، در این قسمتها جنبه ی تکراری وجود ندارد؛ بلکه در هر سوره

۱- المصطفوی، الحسن، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، طهران، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، ۱۳۸۵، ج ۱۳، ص ۵۲

۱- الفراهیدی، الخلیل بن احمد، *ترتیب کتاب العین*، قم، المطبعة الاسوه، ۱۴۲۵ ق، ج ۳، ص ۱۹۳۰؛ الافریقی المصری، ابوالفضل جمال الدین

محمد بن مکرّم ابن منظور، *لسان العرب*، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۲۶ ق، ج ۲، ص ۴۲۳۴

۲- راغب الاصفهانی، الحسین بن محمد، *مفردات*، ص ۸۵۷

۳- المصطفوی، الحسن، *التحقیق*، ج ۱۳، ص ۵۳

۴- مکارم شیرازی، ناصر، *نمونه*، ج ۱، ص ۴۴۶

به تناسب هر بحثی که در آن سوره مطرح شده است ، به عنوان شاهد به قسمتی از این سرگذشت پرماجرا و عبرت آموز اشاره شده است .

از دیگر علل تکرار فراوان سرگذشت جناب موسی(ع) در قرآن کریم ، می توان به وسیعتر و متمدن تر بودن سرزمین مصر نسبت به اقوام دیگر، نظیر اقوام حضرت نوح(ع) و حضرت هود(ع) و حضرت شعیب(ع) و به همین نسبت ، مقاومت بیشتر دستگاه فراعنه در برابر تعالیم آسمانی جناب موسی(ع) اشاره نمود ؛ بر این اساس ، قیام جناب موسی(ع) از اهمیت بیشتری برخوردار بوده و از نکات عبرت آموز فراوانتری نسبت به دیگر قصص بهره مند می باشد.

علت دیگر بیان مشروح تر سرگذشت جناب موسی(ع) نسبت به دیگر انبیاء ، ممکن است به دلیل فراوان بودن یهودیان و پیروان جناب موسی (ع) در محیط نزول قرآن و در نتیجه ، لزوم بیشتر دعوت آنان به سوی اسلام باشد ؛ علاوه بر این مسئله ، باید توجه داشت که قیام حضرت رسول(ص) شباهت زیادی با قیام حضرت موسی(ع) داشت .

به طور کلی می توان دوران حیات جناب موسای کلیم الله(ع) را در پنج دوره خلاصه نمود:

- ۱- دوران تولد حضرت موسی(ع) تا زمان پرورش آن جناب(ع) نزد فرعون .
- ۲- دوران فرار جناب موسی(ع) از مصر و زندگی در سرزمین مدین در محضر حضرت شعیب(ع).
- ۳- دوران بعثت حضرت موسی بن عمران(ع) و به تبع آن، درگیریهای فراوان آن حضرت با فرعونیان .
- ۴- دوران نجات جناب کلیم الله (ع) به همراه بنی اسرائیل از چنگال فرعونیان تا زمان ورود آنان به بیت المقدس.

۵- دوران درگیری حضرت موسی (ع) با قوم بنی اسرائیل. « ۱

شرک:

« معنای جامع این کلمه، عبارت است از تقارن دو فرد یا افراد در عمل یا امری؛ تا جائی که برای هر یک از آنها در آن کار یا امر، نصیب و بهره ای وجود داشته باشد. در مورد خداوند متعال، شرک به این معناست که چیزی به صورت استقلالی از نظر ذات یا صفات یا افعال، مد نظر انسان قرار گیرد. هر اندازه که توجه به وجود شیء و خصوصیات آن بیشتر باشد، مرتبه ی شریک کردن آن شیء با خداوند سبحان بیشتر شده و ارتباط انسان با خداوند متعال سست تر می شود. شرک به خداوند متعال، در برابر اعتقاد به توحید بوده و مراتب شرک، نسبت به مراتب توحید سنجیده می شود. ^۱»

تقسیم بندی دیگری نیز پیرامون شریک وجود دارد:

شرک جلی و عظیم - شرک صغیر یا خفی

«در شرک جلی و عظیم اعتقاد به شریک برای خداوند متعال وجود دارد؛ اما شرک صغیر یا خفی به معنای توجه به غیر خداوند متعال در بعضی از امور می باشد. ^۲»

ایمان:

« این کلمه از ریشه ی «أمن» می باشد؛ که به معنای آرامش و سکون نفس و رفع ترس و وحشت و اضطراب از نفس میباشد. در حقیقت، ایمان، قرار دادن خود یا دیگران در سکون و آرامش است. ایمان به چیزی بدین معناست که انسان، نسبت به چیزی سکون و آرامش داشته باشد؛ بر این اساس ایمان به خدا عبارت است از به دست آوردن آرامش و سکون نسبت به خداوند متعال؛ بنابراین مؤمن به معنای مطمئن است. ^۳»

« ایمان به خداوند متعال، با سه چیز تحقق می یابد:

تحقق به قلب - اقرار به زبان - عمل با اعضاء و جوارح

ایمان به صورت مذموم نیز در قرآن کریم، نظیر آیه ی شریفه ی

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ (۵۱/نساء)

آیا به کسانی که بهره ای از کتاب آسمانی یافته اند، نگریسته ای که به جبت و طاغوت ایمان می آورند؟ ذکر شده است. ^۴»

۱- المصطفوی، الحسن، التحقیق، ج ۶، صص ۵۷-۵۸

۲- راغب الاصفهانی، الحسین بن محمد، مفردات، ص ۴۵۲

۳- المصطفوی، الحسن، التحقیق، ج ۱، صص ۱۶۴-۱۶۵

۴- راغب الاصفهانی، الحسین بن محمد، مفردات، ص ۹۱

کفر:

«معنای جامع این کلمه، رد و عدم اعتنا به چیزی است؛ که از آثار آن، بیزاری جستن و محو و پوشاندن چیزی است. بزرگترین کفر، رد و عدم اعتنا به ذات اقدس الهی است. نظام خلقت، جریان ظهور خداوند سبحان است. او مبدأ و مقصد عالم بوده و هر چه در نظام عالم وجود دارد، وجهی الهی دارد؛ از این جهت ضروری است که سیر و جریان انسان نیز برای حفظ این وجهی الهی باشد. این وجه در اعتقاد به توحید و رسولان دین و کتب منزل و ملائکه و آیات الهی وجود دارد. کفر به یکی از این مراتب، کفر به مبدأ و معاد و حرکت در مقابل خداوند متعال به حساب می آید.»^۱ «این کفر در برابر ایمان است؛ اما گاهی نظیر آیه ی شریفه ی

لَيْنَ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَيْنَ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ (۷/ ابراهیم)

اگر سپاسگزاری کنید، قطعاً بر نعمت های شما می افزایم، و اگر ناسپاسی کنید و به کفر و گناه روی آورید، بی تردید عذاب من سخت است. در برابر شکر قرار می گیرد.»^۲

۱- المصطفوی، الحسن، التحقیق، ج ۱۰، صص ۸۸-۸۷

۲- راغب الاصفهانی، الحسین بن محمد، مفردات، ص ۷۱۴

فصل دوم:

تحلیل توحید در سیره ی

حضرت ابراهیم (ع) و حضرت موسی (ع)

از منظر قرآن کریم